

НАЗВИ ДЕКОРАТИВНИХ ФАРБ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТРАКТАТУ ВІТРУВІЯ „DE ARCHITECTURA”)

Розглянуто лексико-семантичну групу назв декоративних фарб у трактаті Вітрувія „*De architectura*”, яка належить до архітектурно-будівельної лексики. Здійснено етимологічний, структурно-семантичний та словотвірний аналізи розглянутих лексем, виявлено паритетне вживання латинізмів і грецизмів.

Ключові слова: архітектурно-будівельна лексика, лексико-семантична група, назви декоративних фарб, Вітрувій.

У сучасному мовознавстві приділяється значна увага лінгвістичному дослідженню термінології різних галузей науки і техніки, оскільки термінологія виступає як “самостійний функціональний різновид загальнолітературної мови” [1, с.8] і займає важливе місце в лексичній системі кожної літературної мови. Одній з таких терміносистем, а саме архітектурно-будівельній лексиці латинської мови в трактаті Вітрувія „*De architectura*”, було присвячено низку публікацій, в центрі уваги яких – архітектурні та будівельні терміни [2, 3, 4]. Об’єктом цього дослідження є лексико-семантична група назв декоративних фарб, а предметом – їхні етимологічні та структурно-семантичні особливості.

Настінний декоративний розпис або живопис, який є модним і стильним сьогодні, в часи античності також мав широку популярність. Аристократія і знать Древньої Греції і Риму декорувала свої дома інтер’єрним живописом. Мистецтво художнього оформлення інтер’єру, використовуючи традиції великих грецьких майстрів, в роки ранньої імперії в Римі досягло високого рівня [5 с. 31]. Живописна декорація, фрескові картини на різні теми і сюжети, мозаїчні композиції, які служили для прикраси приватних домів і громадських споруд, входили до архітектурного ансамблю.

Вітрувій, автор знаменитого твору “*De architectura*” присвячує настінному живопису VII книгу, а саме розділи 7–14, описуючи, якими способами і засобами досягається міцність при поліруванні та яким повинен бути декоративний живопис, а також які можливості мають різні фарби: *quibus rationibus et rebus ad expolitionum firmitates (perveniantur) quibusque decoras oporteat fieri picturas, item quas habeant omnes colores in se potestates* (7,14, 3). Тут і далі приклади подаються за виданням: Vitruvii de architectura libri decem. Edidit V. Rose. Lipsiae, 1912. Цифри в дужках означають відповідно книгу трактату, главу й абзац.

На позначення декоративного живопису ав-

тор вживає атрибутивне словосполучення *decora pictura* (7,14,3) або тільки лексему *pictura* (7,5,1).

Оздоблюючи стіни, на них зображали, як повідомляє Вітрувій (7,5,2), будівлі, колони, фронтони з їх виступами. Відкриті приміщення, наприклад екседри, з огляду на велику площу, розписували сценами в трагічному, комічному і сатиричному тоні, а переходи, завдяки їхній великій довжині, прикрашали різними зображеннями, витворюючи на картинах ландшафтні особливості окремих місцевостей. На них малювали гавані, миси, морські береги, річки, джерела, храми, гаї, битви під Троєю або мандрівки Одисея з видами місцевості і всім іншим, що зустрічається в природі.

Починаючи із сьомого розділу автор дає детальний опис декоративних фарб, які використовувалися для настінного живопису. Для їхнього позначення Вітрувій вживає лексему *color* у множині – *colores* (7,7,1; 7,9,3; 7,14,3). Цей іменник у тексті трактату виступає також зі значенням “колір, забарвлення”: *amissa virtute coloris, denigratur* (7,9,2) – втративши якість кольору, чорніє; *invenusto varioque colore parietes...facti sunt* (7,9,2) – стіни стали некрасивого і строкатого кольору; *suum colorem retinere* (7,9,3) – затримати свій колір; *in pristinum colorem restituatur* (7,9,5) – до попереднього кольору повернеться; *permanserit nigro colore* (7,9,5) – залишиться в чорному кольорі; *e candore color mutatus fuerit* (7,9,5) – з білого колір буде змінений; *caeruleo rediguntur colore* (7,11,1) – досягають небесно-голубого кольору; *efficitur purpureo colore* (7,11,2) – досягається пурпурний колір; *efficiunt silis atticis colorem* (7,14,2) – досягають кольору аттичної охри; *magis subrufo colore* (7,8,1) – більш рудого кольору.

Декоративні фарби Вітрувій поділяє на дві групи. Першу групу складають ті, які знаходяться в певних місцевостях, і там добуваються – *qui per se certis locis procreantur et inde fodiantur* (7,7,1), а друга група – це ті, які виготовляються з інших речовин шляхом обробки або змішування в певних пропорціях – *nonnulli ex aliis rebus tractationibus aut mixtionum temperaturis compositi perficiuntur* (7,7,1).

До першої групи належить 11 фарб, до другої – сім. Серед цих фарб першою автор називає охру. Цю фарбу позначають латинська лексема *sil, silis n*, а також грецизм *wcra* – *uti sil, quae graece wcra dicitur* (7,7,1). Одним із видів охри є аттична, яку автор виділяє як найкращу, називаючи її *optima attica* (7,7,1). Добротні запаси

охри використовувалися для оздоблення стін – *egregia copia silis ad politionem operum sunt usi* (7,7,2). Охра була основною і майже єдиною жовтою фарбою різних відтінків, якою користувалися древні [6, с. 47].

Автор вживає лексему *rubrica, ae f* для позначення глини або крейди червоного кольору, яка використовувалася в живописі по штукатурці як червона фарба [9, т. III с. 68; 10, т. IV, с. 574]. Ця глина вважалась найкращою в небагатьох місцях, наприклад, у Понтійському Синопі, в Єгипті, в Іспанії, на Балеарських островах, а також на острові Лемнос (7,7,2).

Наступним викопним матеріалом Вітрувій називає паретоній – *paraetonium, ii n* (7,7,3) – породу натурального кольору, найяскравішу з усіх білих кольорів, що дуже добре тримається у штукатурці – *est genus nativi coloris, e candidis coloribus pinguisimum et tectoriis tenacissimum* [9, т. III, с.295]. Назва *paraetonium* походить від назви місцевості, де його видобувають – *paraetonium vero ex ipsis locis unde foditur habet nomen* (7,7,3), а саме від грецького міста Παραιτώνιον [9, т. III, с. 295].

Мелоську фарбу – *melinum, i n* виготовляли з білої глини з домішками [6, с.48], видобували її на о.Мелос – *quod eius metallum insula cycladum Melo dicitur esse* (7,7,3). Лексема *melinum* є субстантивованим прикметником *melinus, a, um* [10, т. III, с.466] у формі середнього роду, утвореним від назви грецького острова Μάλοϊ, можливо, зумовленого пропуском іменника *pigmentum*, що означає “фарба, колір, барва, барвник” [10, т. IV, с.161].

До декоративних природних фарб належить також зелена крейда, для позначення якої вживається атрибутивне словосполучення – *creta viridis* (7,7,2). Автор подає також грецьку назву цього роду крейди, використавши грецизм *qeodoteion*, і пояснює появу цієї назви тим, що цей вид крейди був знайдений у маєтку якогось Теодота – *hanc autem Graeci qeodoteion vocant, quod Theodotus nomine fuerat cuius in fundo id genus cretae primum est inventum* (7,7,4).

Для позначення мінералу жовто-зеленого кольору, який використовується для виготовлення малярської декоративної фарби гарного зеленого кольору, слугує складений іменник *auripigmentum* (7,7,5). Поряд автор подає грецьку назву цього мінералу – *arsenikon*, яка має семітське походження і означає “той, що має колір золота” [8, с.290]. Місцем видобування авріпігменту був Понт: *fodiuntur Ponto* (7,7,5). Пліній зауважує, що *auripigmentum*, чи *arsenikon*, – це рід арсеніка, який має золотисто-жовтий колір і подібний до золота, яким також користуються художники – *genus est arsenici flavum colorem et auro similem habentis,*

quo pictores quoque utuntur (Plin.33, 4, 22).

Для позначення мінералу жовто-червоного кольору і відповідно фарби, виготовленої з нього [10, т.V, с.26], автор вживає лексему *sandaraca* (7,7,5; 7,12,2), грецизм у латинській транскрипції, що походить від грецького іменника східного походження невідомої етимології ¹ *sandarakh*, тобто червоний миш'як [8, с.1568]. Вітрувій зазначає, що сандарака зустріається в багатьох місцях, але найкраща вона в копальнях Понту, біля річки Гипаніс – *optima Ponto proxime flumen Hupanim habet metallum* (7,7,5).

Лексема *minium, ii n* (7,8,1) позначає мінерал червоного кольору із вмістом ртуті, з якого також виготовляється червона фарба. Назва цього мінералу і відповідно фарби походить від назви іспанської річки *Minius* [10, т. III, с.500].

Для позначення природної речовини золотого кольору вживається складена лексема *chrysocolla, ae f* (7,9,6) грецького походження *crusokolla* [12, т. VIII, с.1736, 13, т. III, с.1032], яка походить від *crusoj* – золото і *kolla* – клей [9, т. I, с.450]. Зрозуміти, що собою являє ця фарба, допомагають роз'яснення Плінія у творі „Naturalis historia”: *Nativa est humor, qui in aurifodinis per venas auri defluit... Invenitur etiam in metallis argentariis, aerariis et plumbariis* (Книга 33,5, 26) – вона є натуральною рідиною, яка витікає через жилу золота в золотих рудниках ... Знаходиться також в срібних, мідних і свинцевих рудниках.

Вжитий Вітрувієм латинізований грецизм *armenium, ii n* (7,9,6) походить від грецького субстантивованого прикметника *armēnion* і позначає фарбу голубого або лазурного кольору. Як у випадку з грецькою лексемою *armēnion* можна говорити про еліпсис іменника *crīma*, так і з латинською *armenium* – про іменник *pigmentum* [7, т. I, с.542]. Пліній також зазначає, що цей рід фарби голубого (небесного) кольору виготовляється з якогось привозного з Armenii каменю – *genus pigmenti caerulei, ex quodam lapide fit ex Armenia advecto* (Plin. 35, 6, 12).

Подібний спосіб утворення простежується і в лексемі *indicum, i n* (7,9,6), яку автор трактату вживає для позначення фарби чорного або темно-синього кольору – індиго. Цей латинізований грецизм виник у результаті субстантивації прикметника *indicus, a, um* – індійський, який вказує на походження з Індії, при якому також може бути пропущено іменник *atramentum* – чорна фарба, на що вказує Пліній: *est etiam inter colores atramentum, quod vocat indicum, mślan 'Indikōn... Apportatur et (atramentum) indicum ex India* (Книга 35, 6,25 et 26) – також серед фарб є чорна фарба, яка називається індиго, чорна індійська...Привозиться індиго з Індії. У Вітрувія теж

знаходимо фразу: *armenium i indicum nominibus ipsis indicatur quibus in locis procreantur* (7,9,6) – арменіум та індіго називаються за назвами тих місць, з яких вони походять.

Другу групу фарб Вітрувій представляє як речовини, що змінюються на фарби й отримують їхні властивості внаслідок різного складу й обробки – *quae ex aliis generibus tractationum temperaturis commutata recipiunt colorum proprietates* (7,10,1.)

Для виготовлення чорної фарби – *atramentum, i n* – використовували смолу, яку клали в піч лаконської бані й отримували сажу, яка осідала на стінах і склепінні стелі. Частина зібраної сажі йшла на виготовлення чорнила, решту малярі змішували з клеєм і використовували при стінних роботах – *collecta partim componitur... ad usum atramenti librarii, reliqua tectores glutinum admiscentes in parietibus utuntur* (7,10,2). Автор подає також інший спосіб отримання чорної непоганої фарби – *atramentum invenustum* (7,10,4), а саме спаливши виноградні лози або смолисті скалки, а також висушений винний осад. Для позначення фарби голубого, небесного кольору автор трактату подає лексему *caeruleum, i n* (7,11, 1), яка є результатом субстантивзації прикметника *caeruleus, a, um* з можливим еліпсисом іменника *pigmentum* і походить від *caelum* – небо. Грецизм *caerussa, ae f* служить для номінації фарби білого кольору, яка виготовляється за спеціальним рецептом із свинцю (7,12,1). Ця фарба використовувалася малярами, а також у косметичці, як білило до обличчя, і в медицині [10, т.І, с.486]

Суфіксальна лексема *aerugo* (7,12,1), утворена від іменника *aes, aeris n* – мідь, позначає фарбу зеленого кольору, так звану мідянку, виготовлену з міді, а саме з її ржі, бо перше значення лексеми *aerugo* – ржа міді [10, т.І, с.101] – *ex aeris aerugine fit color viridis* [9, т. I, с.98] – із ржі міді виробляється зелений колір. Інша суфіксальна лексема *aeruca, ae f* (7,12,1) утворена також від іменника *aes, aeris n* і позначає ту саму фарбу. Отже, назва цієї фарби функціонувала в двох варіантах.

Латинізований грецизм *ostrum, i n* позначає фарбу, яка виготовляється з морських молюсків, устриць – *quod concharum marinarum testis eximitur, ideo ostrum est vocitatum* (7,13,3). Оскільки грецьке τὸ ὄστρεον має первинне значення “молюск, покритий мушлею”, а також вторинне значення – метонімічне – “речовина, яку добувається спеціальним способом із молюсків для виготовлення фарби”, а також “фарба, виготовлена із цієї речовини” [11, т.3, 331], то відповідно і латинська назва виступає у метонімічному значенні, тобто за назвою молюска [9, т.ІІІ, с.27].

Вітрувій говорить, що ця фарба має вигляд дуже дорогої і вишуканої поряд з цими фарбами – *quod et carissimam et excellentissimam habet praeter hos colores aspectus suavitatem* (7,13,1).

Вживається автором і друга назва цієї фарби – латинізований грецизм *purpura, ae f*, який походить від грецького πορφύρα, що теж означає “морський моллюск”, має вторинне метонімічне значення “виготовлена з молюсків цінна речовина”, а пізніше – “фарба темно-червоного або багряного кольору” [10, т.ІV. с.393], на що звертає увагу автор трактату: *id autem excipitur e conchilio marino, e quo purpura efficitur* (7,13,1). Ця фарба може мати різні відтінки – чорний, синювато-сірий, фіолетовий, червоний, в залежності від того, в яких місцях збирають молюсків: *non in omnibus locis quibus nascitur unius generis colorem ... est atrum...lividum ...invenitur violaceo colore ...rubra procreatur* (7,13,2). Лексеми *ostrum* і *purpura* виступають синонімічними дублетами.

Названі фарби отримали назву: за назвою мінералу, каменю (*aerugo, aeruca, sandaraca, chrysocola, sil*); за назвою речовини (*ostrum, purpura*); за назвою місця, з якого походять (*minium, paraetonium, melinum, armenium, indicum*); за назвою кольору (*caeruleum, atramentum, rubrica, auripigmentum, creta viridis*). Вищеназвані фарби мають високу вартість, і тому в розділі 14 Вітрувій наводить фарби, які можна отримати дешевшим способом і які імітують дорогі фарби. До них належать фарби пурпурного кольору – *purpurei colores* (7,14,1). Використавши атрибутивне словосполучення, де прикметник *purpureus*, утворений від іменника *purpura*, більше вказує на колір, ніж на природу фарби, автор описує спосіб отримання цих фарб, а саме: *Fiunt etiam purpurei colores infecta creta rubiae radice et hysgino* (7,14,1) – виготовляють пурпурні фарби, пофарбувавши крейду коренем марени і гагсіна (невідомого походження рослина, але фарба пурпурного кольору рослинного походження). Інші фарби отримують також із квітів – *ex floribus alii colores* (7,14,1). Змішавши відвар із чорниць з молоком, а потім засипавши крейдою, отримують прекрасний пурпур – *purpuram faciunt elegantem* (7,14, 2), а змішавши траву жовтець із фарбою голубого кольору, отримують фарбу яскраво-зеленого кольору – *herba quae luteum appellatur caeruleum inficiunt, et ita utuntur viridissimo colore* (7,14,2).

Проведене дослідження свідчить, що для позначення декоративних фарб Вітрувій використовує 12 латинізмів і 12 грецизмів. Серез латинізмів за способом словотворення виокремлюємо чотири суфіксальних лексеми *atramentum, i n* *aerugo, inis f, aeruca, ae f, rubrica, ae f*; один складений іменник *auripigmentum, i n*; один субстан-

тивованій прикметник *caeruleum, i n*; три атрибутивних словосполучення *creta viridis, purpurei colores, viridissimus color*, дві простих лексеми *sil, silis n i color, oris m*. Серед грецизмів вирізняємо: грецизми в грецькій транскрипції *wsca, ceodoteion, arsenikon*, грецизми в латинській транскрипції – *sandaraca i* складену лексему *chrysocola, ae f*, латинізовані грецизми – *minium, ii n, paraetonium, ii n, caerussa, ae f, ostrum, i n, purpura, ae f, melinum, armenium, ii n, indicum, i n*, з яких три останні утворені шляхом субстантивзації. Щоб зробити опис фарб максимально зрозумілим для читача, автор вдається до використання дублетних пар, які переважно складаються з латинізму і грецизму (*sil – wsca, creta viridis – ceodoteion, auripigmentum – arsenikon*), а також два латинізми (*aerugo – aeruca*), два грецизми (*ostrum – purpura*). Запозичені Вітрувієм лексеми з грецької мови демонструють вплив грецького малярського мистецтва на римську практику, відповідно грецької мови на латинську.

Література

1. Даниленко В.П. Русская терминология / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 247 с.
2. Олійник Л.Р. Архітектурна термінологія з формантом *tio/sio* (на матеріалі трактату Вітрувія „De architectura”) / Л.Р. Олійник // Матеріали міжнародної конференції „Мова і культура”. – Вип. 6, Т.V. част. 2. – К., 2003 – С. 24–28.
3. Олійник Л.Р. Архітектурні терміни і специфіка їх функціонування в трактаті Вітрувія „De architectura”) / Л.Р. Олійник // Матеріали міжнародної конференції „Мова і культура” – К., 2004, Т.III. – С. 224–229.
4. Олійник Л.Р. Будівельна лексика трактату Вітрувія „De architectura” / Л.Р. Олійник // Іноземна філологія. – Вип. 122. – Львів, 2010. – С.126–131.
5. Соколов Г.И. Искусство Древнего Рима / Г.И. Соколов. – М. : Просвещение, 1996. – 224 с.
6. Эллинистическая техника : сб.статей / под. ред. акад. И. И. Толстого. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1948. – 352 с.
7. Georges K.E. Ausfuhrliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch / K.E. Georges. – Leipzig, 1879.
8. Мрамниєтj G. LexikÒ thj Nšaj Ellhnik»j Glèssaj. – Aqhna, 2002. – 2032s.
9. Forcellini Ae. Totius Latinitatis Lexicon / Ae. Forcellini. – Schneebergae. 1859–1887.
10. Plezia M. Slownik Lacinsko-polski / M. Plezia. – Warszawa, 1959.
11. Slownik grecko-polski / Pod red. Abramowiczowny. – Warszawa. 1958. Т. I–IV.
12. Thesaurus Linguae Graecae / H.Stephanus. – Parisiis. – Т. I – VIII, 1935–1965.
13. Thesaurus Linguae Latinae, editus auctoritate quinque Academiarum, 1900sequ.

In the work of Vitruvius “De architectura”, lexico-semantic group of names of ornamental paints which belong to architectural and construction lexis has been studied. Etymological, structural-semantic and word-building analyses of the examined lexemes have been carried out; parity usage of Latinisms and Greek borrowings has been exposed.

Key words: *architectural and construction lexis, lexico-semantic group, names of ornamental paints, Vitruvius.*

Рассмотрена лексико-семантическая группа названий декоративных красок в трактате Витрувия “De architectura” принадлежащая к архитектурно-строительной лексике. Осуществлены этимологический, структурно-семантический и словообразовательный анализы лексем, выявлено паритетное употребление латинизмов и грецизмов.

Ключевые слова: *архитектурно-строительная лексика, лексико-семантическая группа, названия декоративных красок, Витрувий.*